

Объектларни классификациялашнинг статистик усули ва дастурий таъминоти

Хабибуллаев Иброхим¹, Муродуллаев Бахтиёр Тўлқин ўғли², Ҳақназарова Дилобар
Олимжон қизи²

¹Тошкент молия институти

²«Tashkent International University of Education

³Рақамли технологиялар ва сунъий интеллектни ривожлантириш илмий-тадқиқот институти

Citation: Khabibullaev, I., Murodullaev, B., & Haqnazarova, D. Statistical method of classification of objects and provision of manual. Acta Education, 2024. 1(2), 41–46. <https://doi.org/10.61587/3030-3141-2024-1-2-37-404>

Corresponding authors:
Murodullaev, B. t437@tiue.uz

Statistical method of classification of objects and provision of manual

Khabibullayev Ibrohim¹, Murodullaev Bakhtiyor², Haqnazarova
Dilobar³

¹Tashkent Financial Institute, Tashkent, Uzbekistan

²Tashkent International University of Education, Tashkent, Uzbekistan

³Research Institute for the Development of Digital Technologies and Artificial Intelligence, Tashkent, Uzbekistan

Abstract. This article describes the statistical method of classifying various objects according to some indicator, its software support and instructions for its use.

Key words: Classification, program, object, collection, group, similarity, difference, quantity, quality, time, place, event, indicator, color.

Funding source for publication: Tashkent International University of Education.

Publisher's Note: ActaEducation stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2023 by the authors. Licensee ActaEducation, Tashkent, Uzbekistan. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Кириш

Турли объектларнинг ҳолатларини таққослаш ва баҳолашда кўпроқ классификациялаш усулларидан фойдаланилади. Классификация ибораси объектлар (предметлар, ходисалар, жараёнлар ва бошқалар) тўпламини маълум бир мақсадни кўзлаган ҳолда уларни муҳим белгилари бўйича бўлакларга, гурухларга бўлиш, ажратишни англатади.

Классификациянинг мақсади: ўрганилаётган объектларни тизимлашириш, объектларни ўхшашиклар ва улар орасидаги

фарқларни, ҳодиса ва жараёнларда юзага келадиган қонуниятларни аниқлаш, динамик жараёнларни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини тадқиқ қилиш ва бошқалардан иборат.

К л а с с и ф и к а ц и я л а ш объектларнинг миқдорий ва сифат кўрсатчилари бўйича амалга оширилиши мумкин. Объектларни миқдорий кўрсатчилар асосида классификациялаш, уларни ҳажми, миқдори, сонибўйича ўхшашиклари ва фарқланишларини ифодалайди. Сифат кўрсатчилари бўйича классификациялаш эса уларни кўриниши, тезлиги, ҳолатидаги ўхшашиклар ва фарқланишларни

ифодалайди. Сифат кўрсаткичлари бўйича классификациялаш миқдорий кўрсаткичлар асосида амалга оширилиши мумкин.

Бир жинсли обьектлар тўпламини классификациялаш обьектларнинг маълум бир томонини ифодаловчи кўрсаткичларни макон ва замонда ўзгариши бўйича ҳам бажарилиши мумкин. Объектларни маълум бир кўрсаткичини маконда ўзгаришини классификациялашда уларнинг аниқ бир вақтдаги ҳолатлари ифодаланади. Замонда ўзгаришини классификациялаш эса бир обьектнинг ўша кўрсаткичини вақт бўйича ўзгаришини тавсифлайди. Объектлар тўпламини вақт бўйича ўзгаришини ҳам классификациялаш мумкин, бунда обьектларнинг ўрганилаётган кўрсаткичини обьектлараро ўхашликлари ва фарқланиши кўринади.

Объектларнинг ҳолатини маконда ўзгаришини тадқиқ қилиш натижасида кўрсаткичнинг обьектларга мос қийматларидан иборат дискрет стационар вариацион қатор ҳосил бўлиб, ушбу қатор обьектларни ўрганилаётган кўрсаткич бўйича ўзаро таққослаш имконини беради. Объектлар ҳолатини замонда тадқиқ қилиш натижасида эса кўрсаткичнинг ҳар бир вақтга мос қийматларидан ташкил топган вақтли қатор юзага келади ва бу қатор аниқ бир обьектнинг ўрганилаётган кўрсаткич бўйича турли вақтдаги ҳолатларини таққослашда кўлланиши мумкин. Маконда жойлашган обьектлар тўпламини ўрганилаётган кўрсаткичларини турли замондаги ҳолатини тадқиқ қилиш натижасида “панель маълумотлари” деб номланган маълумотлар тўплами ҳосил бўлади [1,2]. Бу турдаги маълумотлар обьектлар ҳолатини ҳам макон ҳам замонда бир пайтнинг ўзида таққослаш имконини беради.

Масалани мазмун-моҳияти, классификациялашдан мақсад нималигига қараб тўпланган маълумотлар асосида обьектлар тўплами турли усусларда классификация қилинади [3-7].

Тадқиқот методологияси

Классификация қилиш (гурухлаш) обьектни бирор – бир томонини ифодаловчи кўрсаткичнинг қийматлари асосида гурухларга ажратиш ва уларга ном беришдан иборат. Бундай усуlda миқдорий кўрсаткичлардан сифат кўрсаткичларига ўтилади, яъни обьектни ҳолати масалан, яхши, ўртача, ёмон классларга ажратилади.

Объектни маълум бир томонини ифодаловчи

кўрсаткичнинг тўпланган қийматларидан тузилган сонли тўплам ёки вариацион қатор дискрет стационар қатор бўладими ёки вақтли қатор бўладими маълумотларни бир нечта, жумладан, уч гурухга: обьектни ҳолати яхши, ўртача, ёмон гурухларга ажратиша “Статистика назарияси” дан маълум бўлган махсус ўртача – “медиана”дан фойдаланиш мақсадга мувофиқ [8]. Медиана: кўрсаткичнинг қийматлари тўпламини (қаторни) тенг иккига бўлувчи қийматидир. Тўплам бирликларининг ярмиси медианадан юқорида, ярмиси эса пастда жойлашади.

Бу усулни қўллаш кўрсаткичнинг қийматларини тенг оралиқли уч гурухга ажратишдан бошланади.

Кўрсаткичнинг қийматлари тўплами $X = \{x_i\}$ бўлсин. Тўплам элементлари (n та) – x_i лардан энг катта – x_{max} ва энг кичик – x_{min} ларни аниқлаб маълумотларни гурухлаш учун оралиқ катталиги аниқланилади:

$$\Delta x = \frac{x_{max} - x_{min}}{m}$$

бу ерда: Δx – оралиқ катталиги, m – гурухлар сони, бизнинг ҳолатда у 3га тенг.

Гурухлаш амалларини тизимли ва тасаввур қилиш онсон бўлиши учун ишчи жадвал тузиб оламиз.

Амаллар кетма-кетлиги қўйидагича бажарилади.

1. Ҳар бир гурухнинг оралигини аниқланади.
- I - гурух: $x_{min} + \Delta x = x_1$:
- II - гурух: $x_1 + \Delta x = x_2$:
- III - гурух: $x_2 + \Delta x = x_{max}$:
2. Учта оралиқдан иборат оралиқ қаторни ҳосил қилинади (1-жадвал 2- устун).
3. Кўрсаткичнинг ҳар бир гурухга тушадиган элементларни аниқлаб ёзиб чиқилади (1-жадвал 3-устун).
4. Гурухларга тушган элементлар сонини аниқланади (1-жадвал 4-устун). Уларнинг йиғиндиси тўплам элементлари сонига тенг бўлиши керак.
5. Гурухлардаги элементлар сонини кетма-кет йиғиб чиқамиз. Йиғинди бу ерда ҳам тўплам элементлари сонига тенг бўлиши керак (1-жадвал 5- устун).
6. Оралиқ қаторда медиананинг ўрни ва қиймати ҳамда медиана оралиғи аниқланилади. Қаторда медиананинг ўрнини аниқлаш учун частоталар йиғиндиси иккига бўлинниб унга 0,5 қўшиллади. Демак медиана $[(n:2)+0,5]$ га тенг. Шу рақамга тўғри келувчи элемент қайси оралиқка

түшсө үша оралиқ медиана оралиғи бўлади. Медиана оралиғида унинг қийматини аниқлаш учун қуидаги формуладан фойдаланилади:

1-жадвал

т/р	Гурӯҳлар	Кўрсаткичнинг гурӯҳлардаги элементлари	Элементлар сони (частоталари)	Йифилиб борувчи частота
1	2	3	4	5
1	$x_{\min} \div x_1$	$x_1, x_2, x_3 \dots x_k$	k	k
2	$x_1 \div x_2$	$x_{k+1}, x_{k+2}, \dots x_p$	p	k + p
3	$x_2 \div x_{\max}$	$x_{p+1}, x_{p+2}, \dots x_q$	q	k + p + q = n
Жами	-	-	n	-

$$M_e = x_0 + d \frac{\sum f - S_{m-1}}{f_m}$$

бу ерда: M_e - медиана; x_0 - медиана оралиғининг қуий чегараси; d - медиана оралиғи катталиги; $\sum f$ - частоталар йигиндиси; S_{m-1} - медиана оралиғигача бўлган частоталар йигиндиси; f_m - медиана оралиғи частотаси.

Ўрганилаётган кўрсаткичнинг қиймати шу оралиқка тушган обьектларнинг ҳолати "ўртача" (ранги сариқ, рангнинг шартли белгиси ВВ) деб олинади. Медиана оралиғидан пастдаги (1-жадвалдаги ҳолатда, III гурӯх) оралиқта тушган обьектларнинг ҳолати "яхши" (ранги яшил, рангнинг шартли белгиси АА), медиана оралиғидан юқоридаги (I гурӯх) оралиқта тушган обьектларнинг ҳолати "ёмон" (ранги пушти, рангнинг шартли белгиси СС) деб олинади (рангларга шартли белгиларни киритилишининг сабаби, натижা қоғозга чиқарилганда рангларни ажратиб олиш учун).

Яна шундай ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин, медиана I ёки III гурӯхга тушиши мумкин. Бундай ҳолатларда, яъни медиана I гурӯхга тушганда кўрсаткичининг қиймати медианадан кичик бўлган обьектлар ҳолати "жуда ёмон" (ранги қизил, шартли белгиси DD), шу гурӯхнинг ўзида кўрсаткичининг қиймати медианага тенг ва ундан катта бўлган обьектлар ҳолати "ёмон", II гурӯхга тушган обьектлар ҳолати "яхши" деб баҳоланади. Медиана III гурӯхга тушганда кўрсаткичининг қиймати медианадан катта бўлган обьектлар ҳолати "жуда яхши", шу гурӯхнинг ўзида кўрсаткичининг қиймати медианага тенг ва ундан кичик бўлган обьектлар ҳолати "яхши", II гурӯхга тушган обьектлар ҳолати "ўртача" ва I гурӯхга тушган обьектлар ҳолати "ёмон" деб баҳоланади.

Шу тариқа обьектлар ўрганилаётган кўрсаткичнинг сифат томони бўйича

класификация қилинади. Класификациялаш натижалари биринчидан обьектнинг, ўрганилаётган кўрсаткич бўйича, ҳолатини вақт бўйича ўзгаришини кўрсатса, иккинчи томондан бошқа обьектлар ҳолати билан тақослаш имконини беради.

Иқтисодий обьектларни бирор – бир кўрсаткичи бўйича юқоридаги алгоритм асосида класификациялашни амалга ошириш учун дастурлашнинг "Python" тилида "KLASSIFIKATOR 1" деб номланган пакет дастури яратилди [9-14]. Пакет дастур иккита қисмдан иборат: биринчиси KLASSIFIKATOR-1 дастури, иккинчиси EXCEL файлдаги маълумотлар – обьектлар кўрсаткичларининг қийматлари.

Дастурдан фойдаланиш учун обьектларнинг ўрганилаётган кўрсаткичинизамон (ой, чорак, йил) ёки макон (худудлар) бўйича қийматлари EXCEL дастурида жадвал кўринишида тайёрланади. EXCEL дастурида маълумотлар иккита листга (Sheet1, Sheet2) ёзилади. "Sheet1" лист (1-расм)да обьектлар ва унинг кўрсаткичлари ҳақидаги маълумотлар, "Sheet2" лист (2-расм)да ечилаётган масаланинг номи ёзилади.

Тадқиқот натижалари

Шартли 14та обьектнинг бирор бир кўрсаткичи бўйича 10 йиллик маълумотлари асосида класификациялаб кўрамиз. Обьектларни ўрганилаётган кўрсаткичининг маълумотлари Sheet1 листда тайёрланади (1- расм) ва қўйилаётган масалани номи Sheet2 листга ёзилади (2-расм).

Сўнгра "KLASSIFIKATOR 1" папкасини юклаб (3-расм) "Klassificator Python" ехе файлга – дастурга кирилади (4-расм) ва "EXCEL FAYILNI YUKLASH" тутмачаси босилади, натижада обьектларнинг маълумотлари жойлашган EXCEL файлларнинг номлари чиқади (5-расм).

Сўнгра тадқиқ қилинаётган обьектга мос файл номига сичончани босиб файл юкланди

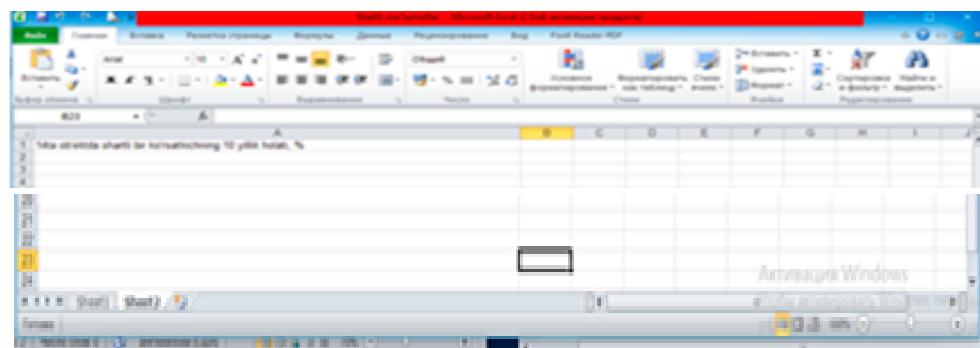
ва “Открыть” тугмачаси босилади (5-расм).

Бу билан “Klassifikator Python” дастури ишга тушиб, объектларни 10 йил давомидаги ҳолати классификацияланади ва натижавий жадвал ҳосил бўлади (6-расм). Натижавий жадвалнинг юқори қаторида қўйилган масаланинг номи ва иккинчи қаторида 5та класснинг номи, ранги ва шартли белгиси чиқади. Масалан, тўртинчи класс: номи “яхши”, ранги “кўқ” ва шартли белгиси “AA”.

The screenshot shows a Microsoft Excel spreadsheet titled "Tashkilotning shartli kursatichlari.xlsx" with the "Sheet1" tab selected. The table has columns labeled A through K, representing years from 2014 to 2023. Row 1 contains the header "Объект номи". Rows 2 through 15 contain data for 14 objects (OB1 to OB14), each with a numerical value in each column. The data shows fluctuating values over time for each object. The Excel ribbon and various toolbars are visible at the top and right side of the interface.

Объект номи	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
OB1	45,5	44,6	49,8	53,6	45,5	49,8	53,6	45,5	42,3	42,3
OB2	24,1	29,5	29,5	29,5	35,7	29,5	29,5	35,7	44,6	39,6
OB3	43,1	42,6	42,6	42,6	43,1	42,6	42,6	43,1	42,6	42,6
OB4	43,1	45,5	46	45,5	43,1	45,5	39,6	43,1	45,5	44,6
OB5	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6	53,6
OB6	40,9	42,2	42,2	42,2	40,9	42,2	42,2	40,9	42,2	42,2
OB7	16,2	13,8	13,8	13,8	16,2	24,1	13,8	16,2	39,6	45,5
OB8	36,2	42,3	42,3	42,3	43,1	42,3	42,3	39,6	42,3	42,3
OB9	44,6	45,5	45,5	45,5	44,6	45,5	45,5	44,6	45,5	45,5
OB10	49,8	48,4	48,4	48,4	49,8	48,4	48,4	49,8	48,4	48,4
OB11	43,1	39,6	39,6	39,6	43,1	39,6	39,6	43,1	39,6	39,6
OB12	24,1	23,3	23,3	23,3	24,1	23,3	23,3	24,1	23,3	23,3
OB13	36,2	35,7	35,7	35,7	36,2	35,7	35,7	36,2	35,7	35,7
OB14	45,9	47,2	47,2	47,2	35,7	47,2	39,6	45,9	47,2	47,2

1-расм. Объектларни йиллар бўйича курсаткичларининг қийматлари.

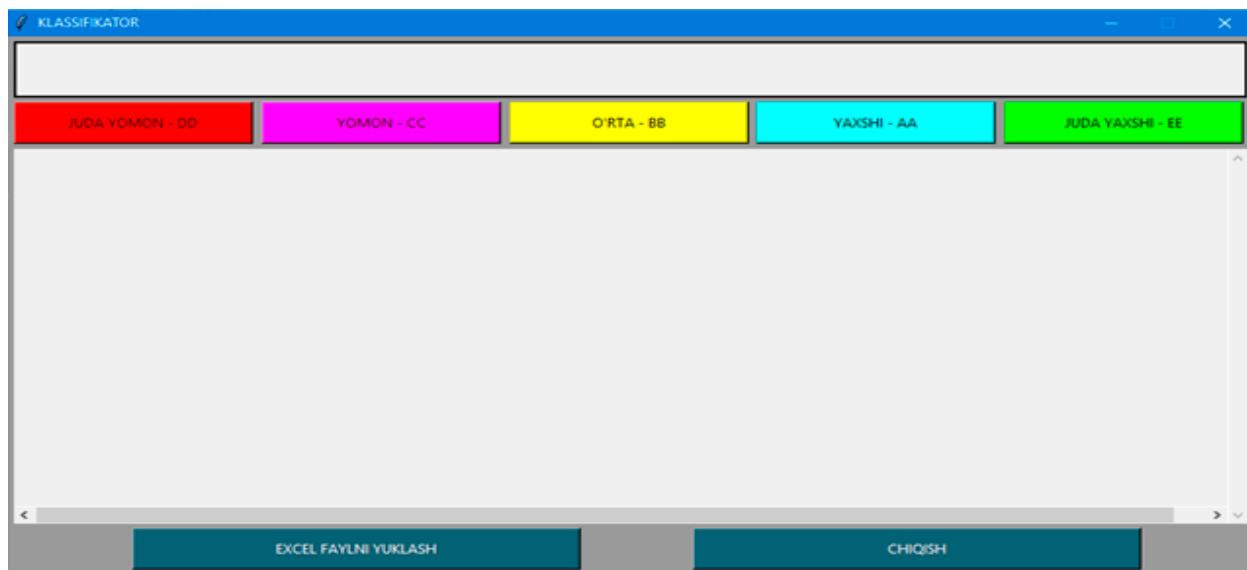
2-расм. Масаланинг номи: 14та объектда шартли бир курсаткичнинг 10 йиллик ҳолатини классификацияси, %

The screenshot shows a window titled "[.net_] 777 878 708 Кб из 845 687 804 Кб свободно" with a file list. The list includes:

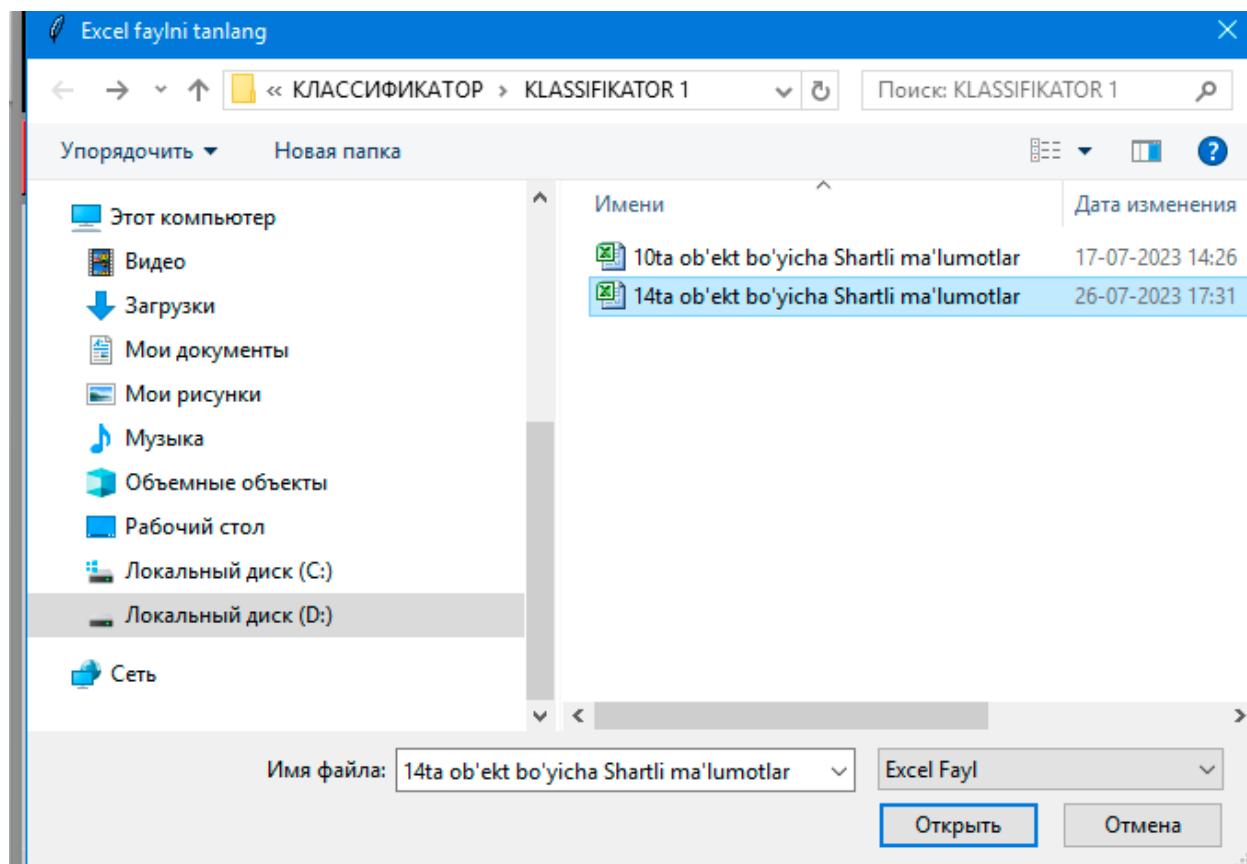
- 10ta ob'ekt bo'yicha Shartli ma'lum. xlxs
- 14ta ob'ekt bo'yicha Shartli ma'lum. xlxs
- Klassifikator Python.exe

 The "Klassifikator Python.exe" file is highlighted in pink. The table has columns: Имя (Name), Тип (Type), Размер (Size), Дата (Date), and Атрибу (Attrib). The "Klassifikator Python.exe" file has a size of 42 757 484 bytes, was created on 17-07-2023 11:14, and has attributes -a--.

3-расм. Klassifikator Python дастурига мурожаат қилиш ойнаси

4-расм. Klassifikator Python дастури ойнаси

5-расм. Объектга мос файлни юклаш

Натижанинг таҳлили

Натижани таҳлил қилинадиган бўлса, биринчи обьект (ОБ1) 2014 йилдан 2021 йилгача “яхши”, “жуда яхши” ҳолатларда бўлиб келган 2022, 2023 йилларда эса “ўрта” ҳолатга тушиб қолган. Бешинчи обьект ўрганиш даврида факат “ўта яхши” ҳолатда бўлган. Ўн иккинчи обьект эса ўрганиш даврида “ёмон” ҳолатда, 2019, 2022, 2023 йилларда эса “жуда ёмон” ҳолатга тушиб қолган.

Олинган натижалар обьектларни бундай ҳолатларда бўлиш сабабларини аниқлаш, ривожлантиришнинг оптимал вариантларини ишлаб чиқишида асос бўлади ҳамда обьектларнинг ҳолатининг мониторингини олиб бориш имконини беради.

14ta ob'ektda shartli bir ko'rsatkichning 10 yillik holatini klassifikatsiyalash, %										
JUDA YOMON - DD	YOMON - CC		ORTA - BB			YAXSHI - AA		JUDA YAXSHI - EE		
Ob'ektlar nomi	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
OB1	45.5 - AA	44.6 - AA	49.8 - EE	53.6 - EE	45.5 - AA	49.8 - EE	53.6 - EE	45.5 - AA	42.3 - BB	42.3 - BB
OB2	24.1 - CC	29.5 - BB	29.5 - BB	29.5 - BB	35.7 - BB	29.5 - CC	29.5 - BB	35.7 - BB	44.6 - AA	39.6 - BB
OB3	43.1 - AA	42.6 - AA	42.6 - AA	42.6 - AA	43.1 - AA	42.6 - BB	42.6 - AA	43.1 - AA	42.6 - BB	42.6 - BB
OB4	43.1 - AA	45.5 - AA	46.0 - AA	45.5 - AA	43.1 - AA	45.5 - AA	39.6 - BB	43.1 - AA	45.5 - AA	44.6 - AA
OB5	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE	53.6 - EE
OB6	40.9 - BB	42.2 - AA	42.2 - AA	42.2 - AA	40.9 - BB	42.2 - BB	42.2 - AA	40.9 - BB	42.2 - BB	42.2 - BB
OB7	16.2 - DD	13.8 - DD	13.8 - DD	13.8 - DD	16.2 - DD	24.1 - DD	13.8 - DD	16.2 - DD	39.6 - BB	45.5 - AA
OB8	36.2 - BB	42.3 - AA	42.3 - AA	42.3 - AA	43.1 - AA	42.3 - BB	42.3 - AA	39.6 - BB	42.3 - BB	42.3 - BB
OB9	44.6 - AA	45.5 - AA	45.5 - AA	45.5 - AA	44.6 - AA	45.5 - AA	45.5 - AA	44.6 - AA	45.5 - AA	45.5 - AA
OB10	49.8 - EE	48.4 - EE	48.4 - EE	48.4 - EE	49.8 - EE	48.4 - AA	48.4 - EE	48.2 - EE	48.4 - AA	48.4 - AA
OB11	43.1 - AA	39.6 - BB	39.6 - BB	39.6 - BB	43.1 - AA	39.6 - BB	39.6 - BB	43.1 - AA	39.6 - BB	39.6 - BB
OB12	24.1 - CC	23.3 - CC	23.3 - CC	23.3 - CC	24.1 - CC	23.3 - DD	23.3 - CC	24.1 - CC	23.3 - DD	23.3 - DD
OB13	36.2 - BB	35.7 - BB	35.7 - BB	35.7 - BB	36.2 - BB	35.7 - BB	35.7 - BB	36.2 - BB	35.7 - BB	35.7 - BB
OB14	45.9 - AA	47.2 - EE	47.2 - EE	47.2 - EE	35.7 - BB	47.2 - AA	39.6 - BB	45.9 - AA	47.2 - AA	47.2 - AA

6-расм. Объектларни шартли бир кўрсаткичи бўйича классификациялаш натижалари

Адабиётлар / Литература / References

- Мангус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Начальный курс: Учеб. -6-е изд., -М.: Дело, 2004. -576с.
- Habibullayev I.H. Ekonometrika 2: ekonometrik modellashtirish. Darslik. –Т. “Taxriri Nashriyot”. 2022.- 250 b.
- Lombacher, Jakob, et al. “Potential of radar for static object classification using deep learning methods.” 2016 IEEE MTT-S International Conference on Microwaves for Intelligent Mobility (ICMIM). IEEE, 2016.
- Ito, Satoshi, and Susumu Kubota. “Object classification using heterogeneous co-occurrence features.” Computer Vision–ECCV 2010: 11th European Conference on Computer Vision, Heraklion, Crete, Greece, September 5–11, 2010, Proceedings, Part V 11. Springer Berlin Heidelberg, 2010.
- Kharitonov, A. A., Natalia V. Ershova, and Sergei S. Vikin. “The improvement of conceptual and categorical framework for the classification of objects of cadastral registration.” IOP conference series: earth and environmental science. Vol. 272. No. 2. IOP Publishing, 2019.
- Druzhkov Pavel Nikolaevich and Valentina Dmitrievna Kustikova. “A survey of deep learning methods and software tools for image classification and object detection.” Pattern Recognition and Image Analysis 26 (2016): 9-15.
- Безрукова, Татьяна Львовна, and Игорь Игоревич Шанин. «Классификация показателей оценки эффективности экономической деятельности промышленного предприятия.» Общество: политика, экономика, право 1 (2012): 73-80.
- X.A. Shodihev, I.H. Habibullayev. Statistika: daslik. –Т.: “Iqtisod-moliya”, 2018.-448 b.
- Eric Matthes. Python Crash Course Paperback.England 2015.205p.
- Krishna Rungta. Learn Python in 1 Day: Complete Python Guide with Examples. India 2016. -182 p.
- Narasimha Karumanchi. Data Structure and Algorithmic Thinking with Python Paperback. India 2015. 170p.
- Сысоева М.В., Сысоев И. В. Программирование для «нормальных» с нуля на языке Python Москва. 2018. -180c.
- Федоров Д. Ю.Основы программирования на примере языка Python. Санкт-Петербург 2018. -167 c.
- Васильев А. Н. Python на примерах. Практический курс по программированию. — СПб.: Наука и техника, 2016. — 432 c.